

odlikovalo, npr. tako, da jim je bila javno dodeljena ugledna grobna parcela. Lepe spomenike so si dali postaviti vojaki višjega čina, npr. Lucij Blatij Vetus, stotnik 4. Makedonske legije. Nekaj na-grobnih spomenikov pripada še vojakom drugih legij ter pretorijanskih kohort. Med mestnimi družinami so pomembni *Acutii*, *Aemilii*, *Arrii*, *Arruntii*, *Calventii*, *Catii*, *Crumelonii*, *Ennii*, *Rubellii*, *Rutilii*, *Vassidii* in drugi. Izredno zanimiva za študij atestinske onomastike pa so venetska imena, saj je korpus ates-tinskih napisov z venetskimi imeni med najpomembnejšimi dokumenti venetske onomastike. Eden najstarejših napisov je nagrobnik na keramični žari za vojaka *Gavis Raupatnis*, morda še iz 2. stol. pr. Kr. Med imeni so zanimiva *Frivi* (gen.), *Hostiala*, *Ivanta*, *Voltiomnus*, *Ivanta Carponia*, *Ivanta Soccina*, *Ivanteia Fremaistina*, *Lamusios*, *Lemeteorina*, *Lontrico*, *Nerca*, *Tertia Crumelonia Turstiaca*, *Trimixsus*, *Vanticco* ter mnogo drugih: pestro in zanimivo gradivo za študij razvoja in strukture venet-skih imen.

Na koncu knjige so, kot običajno, epigrafska kazala, ki vsebuje-jo več indeksov, od osebnih imen prek imen božanstev, geografskih imen in vojaških enot do neke vrste stvarnega kazala. Odveč je dodati, da sta tako zvezek 14 kot 15 serije *Supplementa Italica* za študij antične zgodovine, arheologije in epigrafike severnoitalskega in jadransko alpskega prostora neobhodna.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Rudolf Haensch: *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit.* Kölner Forschungen 7. Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1997. 863 str., 2 zemljevida.

Impozantna knjiga, ki obsega malodane 900 strani, je predelana disertacija, ki jo je avtor napisal pod mentorstvom prof. Wernerja Ecka in jo leta 1991 predložil univerzi v Kölnu. R. Haensch (odslej H.) si je za tematiko izbral glavna mesta provinc in oblike najvišje državne oblasti v provincah, vezane na izbiro (domnevnih) določenih stalnih sedežev uprave. Zanimala sta ga predvsem dva bistvena problema v zvezi s tem, namreč ali so v provincah dejansko obstajala točno določena glavna mesta za upravnike provinc in druge rimske visoke uradnike, in kako je ta izbira vplivala na njihov razvoj. Legendarni Scipione Maffei, ki se je doslej edini lotil iste teme v celoti, je v svojem neobjavljenem delu o rimski upravi v provincah svojo raziskavo sklenil z mnenjem, da provincialnih glavnih mest v rimskem imperiju ni bilo. Tudi pozneje so avtorji v delnih študijah na to temo prihajali do podobnih sklepov. Haenschovo delo je pokazalo, da je le za razmeroma malo provincialnih mest mogoče z gotovostjo potrditi, da so služila kot stalno določen sedež guvernerja, torej kot provincialno glavno mesto.

Knjiga je razdeljena na dva obsežna dela: na študijo o metodološkem pristopu k delu ter na analizo stanja dokumentacije v posameznih provincah. Druga polovica knjige obsega dokumentacijo gradiva, zato je knjiga tudi tako obširna. Vsak od teh dveh glavnih delov pa je razdeljen na pregledna kratka poglavja. Zbranemu gradivu (predvsem epigrafskemu) sledi še deset dodatkov: pregled koledarskih datumov razsodb v juridičnih konventih, ali so sinovi guvernerjev služili kot legijski tribuni v rezidencah očetov, dalje šest dodatkov na temo "guvernerjev štab", sledi študija o spomenikih, ki so jih guvernerji dali postaviti po lastni odločitvi ter še nekaj specialnih tem, ki so ozko vezane na posamezne province. Sledi zelo obširen seznam literature, vsebinsko podrobno razčlenjeno stvarno kazalo in zemljevidi.

Prvi del knjige obsega več večjih poglavij, ki so razdeljena na manjše enote; takšna struktura vsebine knjige zelo pripomore k njeni preglednosti. Prva poglavja so posvečena problemom dosedanjih raziskav in različnim rezultatom, do katerih so prihajali

strokovnjaki preteklih generacij. Sledi pretres metodoloških problemov, ki so ključni za presojo kvalitete avtorjevih sklepov, zato je diskusiji o njih tudi namenil precej prostora. Le v maloštevilnih, večinoma literarnih virih je izrecno omenjeno, da je bilo določeno mesto sedež guvernerja, za večino provinc pa takšna neposredna evidenca manjka. Za le-te je na razpolago epigrafsko gradivo – potrebno ga je pravilno interpretirati –, ki je pogosto edina informacija o rimski provincialni upravi. 5000 do 6000 napisov guvernerjev in 1000 do 1500 napisov osebja njegovega štaba, *officiales*, nam pomagajo ugotavljati, kje je bil guvernerjev sedež, ki pa sicer na napisih ni omenjen. Iz epigrafskega gradiva je mogoče tudi povzeti, kje se je guverner najdlje oz. najbolj intenzivno mudil. Glavno dokazno gradivo za provincialna upravna središča je torej zgolj posredno, zato ga je potrebno temeljito pretehtati in za vsak posamezni primer ugotavljati njegovo dejansko izpovedno moč. To gradivo je avtor razporedil po natančnih kriterijih v skupini A in B s podskupinami (skupaj 28), od A I: spomeniki za *officiales*, do B III 7: spomeniki, s katerimi so posamezniki počastili rimske visoke uradnike. Podskupine torej obsegajo najrazličnejše epigrafske spomenike provincialnih vladarskih namestnikov in njihovega osebja, od počastilnih napisov do nagrobnikov ter oltarjev in spomenikov različne vsebine, na katerih so ti državni uradniki omenjeni.

Rimske province so se med seboj bistveno razlikovale. Posebno mesto zavzema Egipt, za katerega so na voljo številni zapisi na papirih, ki nam omogočajo mnogo boljši in neposrednejši vpogled v delovanje guvernerja in njegovega kadra kot v drugih provincah. Ker pa se je Egipt v marsičem razlikoval od drugih provinc, je vprašljivo, v kolikšni meri je mogoče evidenco iz te province uporabiti kot paralelo tudi za druge. Tudi province Male Azije so se zaradi stoletne helenistične kulture in urbanizacije tipa grške polis (kar pomeni v vse podrobnosti izdelano upravno ureditev helenističnega tipa) bistveno razlikovale od npr. Britanije, Germanije ali Panonije, provinc, v katere je šele rimska civilizacija prinesla višje oblike kulturne in družbeno-pravne ureditve.

Da bi avtor vso omenjeno problematiko lahko nazorno predstavil, je za izčrpno diskusijo teh problemov izbral šest provinc, ki ustrezajo naslednjim kriterijem: predstavljajo različne upravne tipe provinc od vladarskih do senatskih, tako konzularnih kot pretorijskih, vključno s prokuratorsko. Epigrafsko gradivo izbranih provinc naj bi bilo čim bolj enotno, predvsem v smislu, da se meje provinc niso spreminjale. Kot tipične primere je H. torej obravnaval Spodnjo Germanijo (posebej zato, ker konzularni vladarski legat ni uradoval v nobenem od legijskih taborov), Dalmacijo (zato, ker so v tej provinci znana mesta, ki so bila sedež sodnih konventov), Afriko (ker je evidenca za njeno glavno mesto predvsem literarna), Spodnjo Panonijo (ker je tipičen primer pretorijske vladarske province, sprva z eno, nato z dvema legijama, pri čemer je možno ugotavljati intenzivnost guvernerjeve prisotnosti v legijskih taborih), Makedonijo (ker ima med pretorijskimi senatskimi provincami bogato epigrafsko gradivo), Mavretanijo *Caesariensis* (kot tip province, ki so jo upravljali rimski vitezi). H. nato v naslednjih poglavjih obravnava preostale province po geografskem vrstnem redu, tako severozahodne province (od Britanije do Zgornje Germanije), province na otokih in vse Hispanije (od Sardinije do Betike), severno Afriko, Egipt, dalje province bližnjega vzhoda od Judeje prek Arabije in Sirije, ki jih analizira zelo podrobno. Posebno poglavje posveti vzhodni in centralni Mali Aziji ter balkanskim provincam od Ahaje do Norika. Zadnje poglavje prvega dela je posvečeno skupnim značilnostim upravnih provincialnih središč ter razlikam med njimi. Dokumentacija, predvsem epigrafska, ki je zbrana v drugem delu, sledi geografski razdelitvi iz prvega dela.

Da bi določil mesta, ki so služila kot guvernerjeva rezidenca, je moral H. analizirati gradivo iz 66 provinc oz. upravnih enot. Pri dvanajstih to ni bilo mogoče. Od preostalih 54 provinc jih je

izločil spet dvanajst, za katere ni dovolj dokazov, ki bi omogočali z gotovostjo identificirati glavno mesto. Tudi sicer načeloma evidenca ni dokončna in zgolj pri šestini provinc (13 ali 14) je mogoče z gotovostjo trditi, da je bilo eno mesto kontinuirano sedež vladarskega namestnika. Avtorjeve izčrpne analize so pokazale, da ni lahko določiti glavnega upravnega provincialnega mesta celo v primerih, ko epigrafskega gradiva ne manjka, ker je pač takšne narave, da v tem oziru ne omogoča trdnih sklepov. Guverner in njegovo osebje so se lahko iz najrazličnejših razlogov mudili v raznih mestih in tudi kvantitativni podatki ni vedno odločilni.

H. je svoje delo opravil vzorno: knjiga je dragocen vir informacij za rimske province celega imperija in je neobhodna za vsakega, ki se ukvarja s katerikoli vidikom rimske zgodovine in njenih pomožnih ved. Sodi med tista nujna dela, ki morajo biti vedno dostopna na polici v priročni knjižnici.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Annemarie Kaufmann-Heinmann: *Götter und Lararien aus Augusta Raurica. Herstellung, Fundzusammenhänge und sakrale Funktion figürlicher Bronzen in einer römischen Stadt.* Forschungen in Augst 26, Augst 1998. 350 pagine, 791 illustrazioni in bianco/nero, 84 disegni, 60 carte e piante, numerose tabelle e grafici.

Sono stati necessari anni di studio intenso per la stesura di quest'opera, premessa della quale sono i volumi usciti nel 1977 (*Die römischen Bronzen der Schweiz 1, Augst und das Gebiet der Colonia Augusta Raurica, Mainz am Rhein*) e nel 1994 (*Die römischen Bronzen der Schweiz 5, Neufunde und Nachträge, Mainz am Rhein*; comprende i ritrovamenti recenti di Augst e Kaiser-augst).

La ricerca edita nel 1998 nasce dall'esigenza di superare la precedente fase di catalogazione, peraltro approfondita e ricca di spunti, per collocare al meglio dal punto di vista storico il cospicuo gruppo di statuette e di elementi figurati in bronzo rinvenuti nella città di *Augusta Raurica* e nel *Castrum Rauracense*. Obiettivi primari di tale inquadramento sono l'individuazione di eventuali specificità dei bronzi rispetto all'area di rinvenimento e la ricerca di un'evoluzione in rapporto alla stratigrafia verticale.

All'inizio del volume l'A. esprime le proprie opinioni sulle problematiche fondamentali dei bronzi figurati - tecnica di fabbricazione, officine, tipologia, datazione - con rigore e senza pregiudizi, supportandole con un ricco apparato illustrativo (sempre in scala), il cui reperimento ha certo richiesto un notevole dispendio di energie. Sul complesso problema delle *Dublettenserien* (produzione antica o falsi moderni?), A. Kaufmann-Heinmann propone una posizione più sfumata rispetto a quella di A. Leibundgut e M. Galestin, con forse troppa fiducia nell'analisi delle leghe per la definizione dell'autenticità di un bronzo, in particolare nel dato dell'assenza dello zinco (nota 38).

Interessanti le osservazioni sul problema della cronologia della piccola bronzistica, condotte con metodo, mediante la ricerca nell'ambito dell'Impero romano dei bronzetti rinvenuti in contesti forniti di un *terminus ante quem* ben preciso (pp. 57-59); al proposito l'A. mette giustamente in rilievo quanto possa essere insidioso - per la datazione delle singole statuette - il criterio stilistico, purtroppo ancora utilizzato spesso negli studi del settore.

I principi esposti in queste ampie premesse fanno poi da guida nello studio di particolari aspetti delle testimonianze di *Augusta Raurica*.

L'indagine topografica sui bronzi della città (*Teil II*, pp. 59 ss) ha incontrato numerosi ostacoli: innanzitutto la casualità

delle testimonianze rimaste, per il noto fenomeno della rifusione del bronzo; poi i problemi di definizione cronologica tipici dei bronzetti, in particolare di quelli con funzione cultuale (che possono essere anche molto anteriori al contesto di ritrovamento); infine lo stato della ricerca archeologica nella località esaminata (solo alcune aree sono state indagate in modo esaustivo ed è comunque difficile definire la funzione dei singoli ambienti degli edifici scoperti). Queste difficoltà oggettive non hanno però impedito all'A. il raggiungimento di notevoli risultati.

La volontà di rendere i dati di contesto immediatamente comprensibili per il lettore spiega la cura profusa nella illustrazione dei ritrovamenti, tutti corredati di piante con i resti antichi evidenziati in rapporto al reticolo stradale. Vengono dapprima presentati i bronzi figurati provenienti dai monumenti pubblici (fori, templi, edifici da spettacolo, terme), poi quelli dai quartieri abitativi e produttivi: sono compresi anche pochi frammenti di grande plastica, benché la statuarità non sia oggetto della ricerca (cfr. pp. 64-65 e nota 231).

Da questa esposizione scaturiscono conclusioni sulla distribuzione verticale (temporale) e orizzontale dei bronzi; la tabella fig. 108 mette chiaramente a confronto le datazioni dei singoli oggetti con quelle di contesto e stratigrafiche, evidenziando in molti casi la tendenza dei bronzi a rimanere a lungo in circolazione.

Relativamente ai *militaria* (pp. 154-155), è probabile che gli amuleti fallici fossero usati anche in ambito civile, come l'A. stessa fa notare per alcuni tipi (nota 513); l'esclusione di tali amuleti renderebbe meno numerose le testimonianze militari in bronzo in *Augusta Raurica*.

Nella parte relativa ai culti della città (*Teil III*), un paragrafo è dedicato al rapporto fra la distribuzione dei bronzi e delle terracotte, da cui si deduce una diversa valenza non solo economica ma anche culturale delle due produzioni.

Le presenze di statuette di divinità ad Augst sono poste a confronto con quelle dei territori gallici e germanici, sulla base di una profonda conoscenza di quanto finora pubblicato; la tabella (fig. 111) mostra la notevole ricchezza di ritrovamenti di bronzi della città esaminata, dovuta probabilmente alla continuità e all'estensione delle indagini archeologiche ivi eseguite. Le testimonianze di culto offerte non solo dalle statuette a tutto tondo, ma anche da busti, frammenti, attributi, etc., sono poi rapportate alle epigrafi di *Augusta Raurica* (tabella fig. 112), evidenziando la prevalenza dei bronzi rispetto ai materiali lapidei, con interessanti considerazioni in merito.

Il volume è arricchito da ben tre *excursus*, fra i quali è di particolare originalità quello dedicato alle statuette predisposte per offerte monetali (pp. 168-180), presentato in anteprima dall'A. al convegno sui bronzi antichi tenutosi a Madrid nel 1990.

Non meno stimolante è la serie di appendici, che presenta con articolati commenti, ottime illustrazioni ed esaustiva bibliografia tutti i larari finora rinvenuti nell'Impero, facendo di quest'opera un fondamentale testo di consultazione per chiunque si occupi di piccola bronzistica di età romana.

Margherita BOLLA

Tamás Bezczyk: *The Laecanius amphora stamps and the villas of Brijuni.* Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 261. Band. Wien 1998. ISBN 3-7001-2702-2. Strani 286, slik 50, tabel 59.

Monografija Tamása Bezczkega o amforah z žigi rodbine *Laecanius* temelji na obdelavi gradiva iz Fažane v Istri. Tu je Anton Gnirs na začetku stoletja odkril ostanke vile in velike delavnice amfor. O lastnikih posestva pričajo izključno žigi na